

LUC PAUWELS

«De ideologische evolutie van Joris van Severen (1894-1940). Een hermeneutische benadering»

Studie- en Coördinatiecentrum Joris van Severen, Ieper, 1999, 272 p. (Jaarboek 3)

In het ten geleide van dit Jaarboek wordt ons meegedeeld dat het van een misplaatste *political correctness* getuigt te vermelden dat de auteur van het boek hoofdredacteur is van het nieuw-rechtse tijdschrift TeKoS (Teksten, Kommentaren en Studies). Gaat het te ver als wij veronderstellen dat de lezer wel groot genoeg is om zélf te oordelen of dit enige relevantie heeft t.a.v. het hier besproken boek ?

De auteur wil met zijn werk (dat eigenlijk de gepubliceerde versie vormt van een licentiaatsverhandeling aan de KULeuven) het etiket van ‘maurraasiaan’ dat op van Severen (verder JVS) geplakt werd, aan de realiteit toetsen en het ontbreken van historisch onderzoek naar het ideologische vertoog en zijn bronnen bij JVS ondervangen. Met de hermeneutische benadering wil hij de betekenis van een

aantal door JVS gebruikte begrippen *in hun tijds kader* onderzoeken om anachronistische interpretaties te voorkomen. Het gaat dus om de betekenisverschuiving van de gebruikte begrippen via een uitputtende bronnenstudie.

Na een inleidend theoretisch hoofdstuk begint Pauwels eerst met een ideologisch-biografische schets van JVS. Ik haal enkele opvallende stellingen of interpretaties aan. Zo zet hij vraagtekens bij het zgn. conservatieve en franskiljonse milieu waarin JVS opgroeide; het christelijk-sociaal-Vlaamse element à la Verriest speelde een grotere rol dan men vermoedt. In zijn vroegste flamingantische fase komt ook “een flinke scheut” socialisme voor en is de invloed van Vermeylen merkbaar. Vanaf 1917, aan het front, begint de Russische revolutie hem te fascineren. Maar als Pauwels stelt dat “de grote nood van zijn volk hem (JVS) heeft aangegrepen” en daaraan een vrij verward citaat (p. 57) koppelt als bewijs van een stevige sociale bekommernis, lijkt mij dit toch wel wat gemakkelijk. Verder stelt Pauwels trouwens zelf dat het om oppervlakkige, modieus-linkse ideeën ging. In de eerste naoorlogse jaren denkt JVS ook veel aan volksverheffing; van Maurras heeft hij ondertussen nog geen letter gelezen. Zijn geesteskind, het culturele tijdschrift *Ter Waarheid*, verliest in 1921-24 niet alleen ‘linkse’ (Mussche) maar ook – waar men minder op wijst – ‘rechtse’ (Moens) medewerkers. En de dandy JVS, 28 jaar, komt tot volwassenheid, wat zich volgens de auteur uit in een terugkeer naar een “goed-burgerlijke stijl van ten lande” en naar het sociale ultramontanisme van zijn geboortedorp Wakken. De eerdere partijpolitieke activiteiten van JVS begin jaren twintig waren volgens Pauwels overi-

gens die van “een pragmatisch democraat (...) met een links-revolutionaire agenda die op onverholven dictatuur was gericht”. Dat lijkt mij al even onduidelijk als vele citaten van JVS zelf. Maar goed, de stelling van de auteur hier is dat JVS zich ontwikkelde van een voorstander van een dictatuur in linkse zin naar een voorstander van een rechts autoritair regime en dat hij, anders dan bv. Lode Wils suggereert, eigenlijk altijd al een tegenstander van de democratie was.

In 1928-29 begint JVS meer en meer te denken aan het leninistische model van de kaderpartij. Het vormt voor hem een “technisch” voorbeeld, voegt Pauwels er aan toe. Minder kan men de auteur volgen als hij over diezelfde pre-Verdinasojaren zegt dat JVS via het corporatisme van *Quadragesimo Anno* het Vlaams-nationalisme voorzag van een “stevig uitgewerkte (mijn cursivering) sociale doctrine”. Wel is het goed dat erop gewezen wordt dat de beweging in haar eerste en succesvolste maanden niet over een programma, noch een beginselverklaring beschikte. Het vergelijken van de toenmalige weliswaar “niet uitsluitend fascistische” toon van JVS (“grimmig, geëxalteerd, élan, vitalistische sfeer van actie en levensverheerlijking, heroïsch pessimisme”) met André Renard in 1960-61, Lefèvre tijdens de schoolstrijd en Spaak tijdens de koningskwestie lijkt mij dan weer met de haren getrokken. In elk geval is die geëxalteerde stemming van 1931 in 1933 volledig verdwenen, aldus Pauwels (heeft ooit iemand de vraag gesteld of JVS niet wat manisch-depressief was?) en komt er opnieuw een ommezwai naar het katholicisme van zijn jeugd. Het is dan dat het Verbond naar een Orde zal beginnen evolueren.

In 1934 volgt de fameuze nieuwe marsrichting, volgens de auteur veel minder spectaculair dan men ze voorgesteld heeft: een eventuele, vrijwillige (con)federale band van Wallonië met Dietsland. De verdere evolutie hiervan zal trouwens zorgen voor een aanvaarding van JVS door het establishment. Pauwels ziet er nog een andere oorzaak voor : “een langzame beweging in meer democratische richting”. Voor de auteur blijkt dat uit het beroep van JVS op... de la Tour du Pin ! Maar was die nu precies niet een van de anti-revolutionaire boegbeelden, voorstander van een christelijke organicistische orde? Zou men trouwens niet eerder kunnen stellen dat veeleer het conservatieve establishment in anti-democratische richting evolueerde, dan JVS in democratische ?

Wanneer Pauwels dat alles en nog veel meer tenslotte ordent, komt hij in het verwarrende levensgevecht van JVS tot een vijftal fasen. Bovenop diens ultramontaanse gezinsachtergrond wordt deze tijdens zijn college- en universiteitsjaren flamingant. Aan het IJzerfront komt het tot een links nationaal-revolutionair ontwaken; vanaf 1923 volgt na een geloofscrisis “een meer ultramontaans gekleurd Vlaams en Diets nationalisme, met fascistische inspiratie en vormgeving vanaf 1930”. Na 1934 plooit JVS terug op een “eigenzinnig Spartaans conservatisme” met katholieke fundamenten.

Na deze proeve van biografie volgt in het tweede en langste deel van de studie het onderzoek van de evolutie van de begrippen vervat in de naam (nationaal-solidarisme en Diets Rijk) en de leuze (orde) van de beweging en van de centrale begrippen in het ideologisch vertoog van

JVS, (zoals daar zijn bolsjewisme, doctrine, corporatieve orde, kaderpartij/massa, aristocratie, machtsverwerving enz.). Pauwels begint met erop te wijzen dat het programma van het Verdinaso als bron niet veel voorstelt. N.a.v. een dateringskwesitie van een van de latere uitgaven ervan situeert hij de onafhankelijkheidspolitiek overigens in het kader van “een groeiend wantrouwen t.o.v. het buitenlandse beleid van nazi-Duitsland”. Maar ging de onafhankelijkheidspolitiek nu net niet in de andere richting, zeker in de praktijk ?

Een na een en in detail passeren nu de door de auteur uitgekozen begrippen en hun inhoudelijke evolutie in de tijd de revue. Hij maakt hierbij gebruik van een aantal nieuwe of weinig gebruikte bronnen, o.a. de (niet raadpleegbare) verzameling van de neef van JVS waarin correspondentie, politieke en literaire documenten, dagboeken en agenda's van JVS. Deze laten Pauwels toe elementen aan te brengen die mee een verklaring bieden voor het op eerste zicht dikwijls incoherente in het optreden van JVS. Een paar voorbeelden. Onderzoek van de evolutie van de trefwoorden ‘Het Dietse Rijk’ en ‘de Nederlanden’ wijst op vier fasen. Het laat de auteur toe te besluiten dat JVS oude en nieuwe begrippen die hij lanceert, bijna steeds een tijdje laat overlappen om de verschuivingen in natie-opvatting beter te laten ‘glijden’. Andere belangrijke conclusie : het belang van de nieuwe marsrichting van 1934 werd overschat; de echte cesuren komen pas bij de overgang van de tweede naar de derde (vanaf medio 1936) en vooral de vierde fase (vanaf medio 1937) wanneer het taalkundige Dietsland-begrip volledig wordt verlaten voor een historisch-geopolitiek Dietse

Rijk-nationalisme. De trefwoorden 'leer' en 'doctrine' laten Pauwels toe het hame- ren van JVS op een *leer* vast te stellen, het tegenovergestelde van Maurras' stelling "*politique d'abord*", waarmee de auteur een van zijn vraagstellingen beantwoordt. De begrippen 'Corporatieve orde' en 'corporaties' blijven eerder vaag; Pauwels lijkt te impliceren dat dit gewild was (om eventuele machtsdeelname niet te hinderen?). Onder 'Orde' blijkt het verschil met een kaderpartij: de eerste functioneert als statisch voorbeeld dat waarden wil hoeden, de tweede als dynamische voorhoede die attitudes wil wijzigen. En wie 'orde' zegt, zegt ook 'regel'. De auteur publiceert de 'Leefregel' uit 1937 (?), een tot nu toe onbekend stuk, in extenso. Het ademt overigens eerder een 'Club De Zwarte Ridders'-sfeertje uit dan dat van een orde-regel...

Bij 'Aristocratie' wijst Pauwels erop dat het dikwijls geciteerde "vroeg extreem-rechtse '*je ne suis pas démocrate*'" van JVS uit 1917 past in een breder "vroeg extreem-links" citaat waarin de lof wordt gezongen van het Russische volk en de (februari-)revolutie. 'Geweld' dan weer laat toe het positieve gebruik van de term chronologisch precies te situeren, nl. enkel in de 'bolsjewistische' periode. Laatste voorbeeld: 'Democratie'. De auteur benadrukt het dikwijls stereotypische schelden van JVS op de democratie. Maar ook daar zit weer een evolutie in. Na een korte democratische periode (Verriest, Vermeylen!) volgt een periode van linkse anti-democratische inspiratie, daarna een vanuit rechtse invalshoek, wat rond de nieuwe marsrichting zijn hoogtepunt kent (misschien als compensatie voor het inbinden qua anti-belgiscisme, oppert

Pauwels). Bij die veronderstelde filiatie communisme-fascisme (want bedoelt de auteur dat niet?) gaat de auteur toch wat losjes heen over het verschil tussen formele en inhoudelijke overeenkomsten. Hoe dan ook wordt het anti-democratische later weer wat getemperd en komt bij JVS de corporatistische maatschappij-ordening op de voorgrond, een toen, zeker in katholieke kring, breed geaccepteerde "en als volop democratisch aanzien alternatief voor het partijstelsel". Het hangt er natuurlijk vanaf wat de auteur hier onder 'democratisch' verstaat...

Een laatste element dat onderzocht wordt, is de oorlogslectuur en de bibliotheek van JVS als bronnen voor de studie van zijn ideologie. De oorlogslectuur is (gemeten via het aantal keer dat een auteur in de dagboeken van JVS geciteerd wordt) erg Frans getint; Duitse auteurs vormen een uitzondering. Het gaat vooral om "vurig, mystiek en vaak ook opstandig katholicisme" en om Vlaams engagement. Na de oorlog stelt de auteur via de bewaard gebleven bibliotheek van JVS o.a. vast dat deze ondanks zijn voorliefde voor het anarchisme er weinig over leest. Duitse en andere "conservatief-revolutionaire auteurs" las ook hij niet veel, maar wel de standaardwerken...en Nietzsche verving hij door de toegankelijker d'Annunzio. Theoretici van het fascisme komen niet voor in de bibliotheek. Buiten *Mein Kampf* en de *Mythus* van Rosenberg praktisch ook geen nazi-literatuur.

En hiermee is Pauwels rond met zijn bronnenonderzoek. Hij eindigt met een synthetisch beeld van de ideologische evolutie van zijn protagonist en somt eerst een aantal (deels verschuivende) constan-

ten op. Er is de persoonlijkheidsstructuur van JVS. Het is duidelijk dat deze een vrij getormenteerd personage met een quasi opzettelijk onbereikbaar ideaal was en bleef. Er is het katholicisme, het nationalisme, de omwentelingsdrift, het sociaal engagement, het geboortedorp. Er is ook, en dat wordt als nieuw benadrukt door de auteur, het romantisch voorbeeld van JVS: Carlyle, met zijn m.i. tot in het absurde opgeblazen aanbidding van grote mannen. Buiten die constanten evolueren de begrippen en dus ook de ideologie. Om deze evoluties, die inderdaad zoals de auteur stelt “enige duizeligheid” achterlaten, te vatten wijst hij op enkele gangbare verklaringmodellen en stelt een eigen hypothese voor.

JVS als katholiek verklaart lang niet alles. JVS van volksnationalist naar staatsnationalist: eigenlijk onjuist zegt Pauwels, want een historisch en geopolitiek beargumenteerde nationalisme is niet noodzakelijk staatsnationalisme. JVS als maurrasiaan: neen, want JVS was helemaal geen positivistische ‘witte jacobijn’ van het “*politique d’abord*” als Maurras. Minder overtuigend lijken een aantal argumenten van de auteur om het fascisme niet als verklaringmodel te gebruiken. Zo stelt hij dat het begrip fascisme “wetenschappelijke rigueur” mist omdat bv. in een deel van de fascisme-literatuur “alle conservatieven” en zelfs alle “niet-communisten” tot het fascisme worden gerekend. Dat is een grove vereenvoudiging en, wat de recentere fascisme-studies betreft, zelfs manifest onjuist.

Wat er ook van zij, de hypothese van de auteur is de “conservatieve revolutie” als verklaringmodel. Zwaartepunt

vormt hier het redden van waarden en gemeenschappen, in absolute oppositie tot de bestaande maatschappij. Bij JVS kan daarin een nationaal-revolutionaire (de “zuiverende storm”, de natie, de beweging) fase onderscheiden worden, overgaand in een *Völkische* fase (zoektocht naar de ‘oorsprong’, het volk, de taal) die mits een fascistische periode (dan toch!) op haar beurt uitmondt in een definitieve jongconservatieve richting (zoektocht naar de ‘traditionele vorm’, het rijk, de orde). Men kan zich echter afvragen waar het “heidense” aspect, zo belangrijk in de conservatieve revolutie, bij de katholiek JVS blijft. Dat betekent zelfs binnen de logica van dit verklaringmodel toch een serieuze kanttekening bij de hypothese van de auteur.

Hier eindigt die overigens zijn betoog, en dit zonder feed-back naar de biografie van JVS. Wat de structuur van het werk betreft, plaatst zich hier een van mijn hoofdbezwaren. In plaats van in het biografisch gedeelte af en toe vooruit te lopen op het tweede deel, ware het m.i. beter geweest éerst de evolutie van de begrippen te bestuderen en dat dan te integreren in een ‘nieuwe’ biografie die dan veel duidelijker een meerwaarde zou gekregen hebben. Ook zijn theoretische conclusie, zoals Pauwels zelf schrijft gebaseerd op het werk van Armin Mohler over de Conservatieve revolutie uit...1949, voldoet mij toch niet. Ik heb de indruk dat een aantal belangrijke jongere theoretische werken over fascisme hier over het hoofd werden gezien. M.i. concludeert Pauwels dan ook wat al te vlug dat “de dubbelzinnige sympathie die JVS (tussen 1927 en 1934) voor het fascisme aan de dag legde” en zijn latere distantiëring ervan, het fascisme als

verklaringsmodel voor diens ideologische evolutie uitsluit. Daarover is met het voorliggende werk zeker niet het laatste woord gezegd.

Spijtig ook dat de auteur niet verder inging op de diepere (psychologische) drijfveren van JVS. Om het simpel te stellen : was die eigenlijk niet een beetje getikt ? En alhoewel het de bedoeling niet was van dit boek kon misschien ook via de figuur JVS méér gezegd worden over een aantal politieke, ideologische en sociale spanningen binnen de samenleving. Blijft toch een werk dat – TeKoS of niet – grondig een Joris van Severen “*Wie er geweest*” schetst en dat met enkele opvallende hypothesen en aanzetten weer een (controversieel) stukje kan bijdragen tot de discussie over de burgerlijke, autoritaire, anti-democratische stromingen van de jaren dertig.

Dirk Martin

⁸ M. Ruys houdt het in zijn bijdrage over Lode Claes in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (NEVB), p. 730-731, op sympathie. Het engagement van Claes, hoewel kritisch, ging duidelijk verder.